

Metrische en stilistische aantekeningen bij Priscianus' Periegesis

door

Dr. Herman VAN LOOY

De hier gebundelde onderzoekingen hebben een gemeenschappelijk uitgangspunt: Priscianus' Periegesis¹. Zij pogen in de mate van het mogelijke een op objectieve criteria gesteund antwoord te geven op de vraag waardoor de hexameter van een poeta minor als Priscianus formeel verschilt van deze van de grootmeesters Vergilius, Lucretius, Ovidius. Deze vraag kan bij een eerste gezicht overbodig schijnen, omdat het verschil ogenschijnlijk althans zeer duidelijk is: eenieder zal inderdaad bijna steeds zonder veel moeite een hexameter van Priscianus onderscheiden van een van Vergilius of Ovidius, maar de criteria die dit antwoord zogez. moeten rechtvaardigen zijn meestal zeer subjectief en hebben meer met de inhoud dan met de loutere vorm te maken. Onderhavige onderzoekingen hebben ons verder toegelaten de resultaten van bepaalde moderne methodes kritisch te toetsen.

In de huidige studies in verband met de latijnse metriek kan men hoofdzakelijk twee richtingen onderscheiden. De enen — onder wie Dubois, Perret en ook gedeeltelijk Drexler — gaan uit van de formele structuur van de hexameter en trachten aan de hand van statistieken betreffende de caesuren, het aantal woorden per vers, de congruentie van woordaccent met versictus, van woord met versvoet enz. dieper door te dringen tot het wezen van de hexameter. Hun kan men verwijten dat ze meestal uitgaan van een te beperkt materiaal en uitsluitend de grote hexametrici in het onderzoek betrekken. De anderen staan afwijzend tegenover dergelijke studies waarin ze smalend het tellen van versvoeten en dergel. zien en blijven liever zweren bij vage formules als la « musicalité du vers », « l'euphonie », « chaîne vocalique » enz.

Tussen beiden staan diegenen die naar het voorbeeld van Drexler vooral de ritmiek en de stilistiek van de hexameter in functie van de woordplaatsing onderzoeken, waardoor de dichter streeft

(1) De gevolgdte tekst is deze van Prof. P. van de Woestijne, *La Périégèse de Priscien*. Edition critique (Brugge, 1953. Werken uitgeg. door de Fac. v. Wijsb. en Lett. Gent nr. 116). Wij danken hier tevens prof. van de Woestijne zeer hartelijk voor zijn talrijke inlichtingen en wenken.

naar grotere verbondenheid der opeenvolgende hexameters. In de volgende paragrafen onderzoeken we achtereenvolgens :

1. het gebruik dat Priscianus maakt van de traditionele epitheta bij namen van volkeren, in vergelijking met de andere dichters ;
2. de metrische plaats van de namen van volkeren ;
3. het gebruik of misbruik van neutra waarbij vooral de aandacht dient gevestigd op die neutra die in bepaalde naamvallen (abl. sg., nom. acc. voc. pl.) een dactylus vormen (type *carmine/a*) ;
4. Het gebruik van allerlei andere woorden die op een min of meer vaste plaats aanspraak maken in de hexameter ;
5. de resultaten die voortspruiten uit de toepassing van de methode van N.I. Herescu (La poésie latine. Etude des structures phoniques) ² op een poeta minor als Priscianus.

Een laatste paragraaf ten slotte laat toe de bereikte resultaten te vergelijken en de balans op te maken van de verschillende methodes.

I

In zijn latijnse bewerking van Dionysius' *Οἰκουμένης Περιήγησις* bezigt Priscianus zevenmaal het adjectief *feroces* bij namen van volksstammen :

- v. 313 Gerraeeque *feroces*
- v. 379 Hyllisque *feroces* ³
- v. 516 Colchi... *feroces*
- v. 664 Oretaeque *feroces*
- v. 719 Massagetae belloque *feroces*
- v. 939 Chalonitasque *feroces*
- v. 1049 Peucalique *feroces*

Feroces vormt dus steeds het verseinde — zoals ook *feroci* v. 601 en 706 — en de voorafgaande silbe is in zes gevallen *-que* : ongetwijfeld een gemakkelijksoplossing vanwege de dichter.

(2) Paris, Les Belles Lettres, 1960, 8°, 229 p.

(3) Sommige mss. schrijven *potentes*, enkele *potentis*. *Potentes* is metrisch even goed mogelijk, vermits het even stereotiep als *feroces* het verseinde vormt, voorafgegaan door *-e* of *-que* cfr. v. 301 Hippopodesque *potentes*; v. 337 gentesque *potentes*; v. 560 laude *potentes*; v. 648 belloque *potentes*; v. 955 arcuque *potentes*. Zoals alle woorden van het type *-x* biedt *potentes* een uitstekend voorbeeld van metrische constante door versdwang. Het vormt inderdaad bijna zonder enige uitzondering het verseinde bijna steeds voorafgegaan door *-e* (abl. of inf. of *-que*). Cfr. Lucretius III 75, V 1118, II 50, VI 12; Verg. Georg. I 27; Aen. I 80, III 528, II 296, III 438, VI 247, 621, 844, VII 234; Ovid. slechts een uitz. nl. VIII 409 votique *potente futuro*; Lucanus. 12 maal waarvan 3 maal voorafgegaan door inf. en 9 maal door *-que* enz.

Voor de eerst vermelde stam, de Gerrae, een volk uit de Balkan samen geciteerd met de Noricii en de Pannonii, treffen we noch bij Dionysius (v. 321), noch bij Priscianus' voorganger Avienus (v. 459) een epitheton aan. Dezelfde opmerking geldt eveneens voor de Hylles (Av. 536; Dion. v. 385). Ook de Colchi heten *feroces*. Dionysius vermeldt niets van deze aard (v. 489, 689), terwijl Avienus « *impiger Colchus* » (v. 873) schrijft, een ongevoond epitheton voor de Colchiërs dat in dit geval echter gerechtvaardigd wordt door de context. Bij Valerius Flaccus heten ze *saevi* (III 698), *truces* (VII 743; IV 618), *non habiles* (VII 231), *trepidati* (V 440) of *mites* (IV 707), bij Martialis *impii* (II58.16).

Van het steppenvolk der Massagetæ zegt Dionysius (v. 740) *Μασσαγέται ναλουσι θοῶν ῥυτῆρες ολιστῶν*, door Avienus vertaald *clari pharetris agilique sagitta* (v. 917), terwijl Priscianus zich tevreden stelt met de vage formule *hospitibus saevi cunctisque belloque feroces* (v. 719)⁴. Waarom de Oretæ *feroces* heten is een raadsel; noch Dionysius (v. 682), noch Avienus (v. 866-7) betitelen hen aldus⁵. Dezelfde opmerking geldt voor de Chalontæ die bij geen enkel latijns dichter een epitheton hebben, zodat ze alleen *metri causa* als *feroces* dienen te worden aangezien⁶. Voor de *Peucalæi feroces* kunnen we verwijzen naar Dionysius *ἐπι δ' ἔσπεται ἄγρια φύλα Πευκαλέων* (v. 1142-3) waar Avienus in gebreke blijft met het vlakke *populi dehinc velut ordine facto Peucaleum longas exercent vomere terras* (v. 1347-8).

Het is dus duidelijk dat in zeer vele gevallen het gebruik van *feroces* een gemakkelijksoplossing is: dit aan Priscianus verwijten ware een onrechtvaardigheid gezien de antecedenten. Lucretius bezigt *feroces* slechts éénmaal en wel als verseinde (IV 715)⁷. Bij Vergilius noteren we eenmaal *feroci* en viermaal *feroces* steeds als verseinde en steeds voorafgegaan door -*ē* (eenmaal *ipse*, viermaal -*que*). Ovidius bezigt driemaal *feroces*, driemaal *feroci*, steeds als verseinde; *ferocis* komt tweemaal voor, eens als verseinde, eens in de 1-2e voet; op zeven van de acht plaatsen

(4) Vooral het feit dat ze zich verzadigden met het bloed van hun paarden of dit vermengden met melk, heeft hun bij de Romeinen de roep van wreedheid bezorgd. Hierop alluderen niet alleen Priscianus (v. 721) en Avienus (v. 921-2), maar ook Silius Italicus (III 360), Statius (Ach. 307) en Seneca (Oed. 470). Uit de uitdrukking « *Massageta inhumanior* » blijkt dat hun wreedheid spreekwoordelijk was (Tertullianus adv. Marc. 1).

(5) Niet te verwarren met de Oritæ uit Indië vermeld v. 1003, Av. 1297.

(6) Chalontæ: Dion. 1015; Av. 1209. De kwantiteit van de 1e silbe verschilt: Chā- bij Prisc., Chā- bij Avienus.

(7) Met *ferocis* enz. kan men natuurlijk ook *feracis* enz. vergelijken: ook dit adjectief vormt een welgekomen verseinde. Cfr. Priscianus v. 444 en 919; Lucretius II 1089; Verg. Georg. II 79, IV 114; Ovid. Met. VII 416; Am. III 10.17; Nux 107; Statius Theb. VII 307; Avienus 873 enz.

wordt *feroci/es* voorafgegaan door *-ĕ*, eenmaal door *-ă* (Met. XV 515); ook *feroxque* komt bij hem als verseinde voor, steeds voorafgegaan door *-que*⁸. Voor Lucanus geldt dezelfde opmerking: éénmaal *ferocis*, zesmaal *feroces*, steeds als verseinde, vijfmaal voorafgegaan door *-ĕ*, tweemaal door *-ă*⁹. Iuvenalis bezigt tweemaal *ferocem (-i)*, in beide gevallen als verseinde en voorafgegaan door *-ĕ*¹⁰. Bij Statius treffen we tweemaal *feroces (is)* aan als verseinde en eenmaal *ferocis* in de 1-2e voet¹¹. Overtuigend voor metrische habitus zijn de cijfers bij Silius Italicus die 23 maal *feroces (-is, -em, -i)* bezigt en 23 maal als verseinde, 19 maal voorafgegaan door *-ĕ*, viermaal door *-ă*¹². Vanzelfsprekend volgt een poeta minor als Avienus deze regel: viermaal vormt *feroces (-i)* bij hem het verseinde¹³.

Indien het dus waar is dat de metrische plaats van *feroces* en van andere epitheta met dezelfde metrische structuur, bij namen van volksstammen stereotiep is, dan vertonen ook de epitheta zelf qua betekenis een opvallende eenvormigheid en een groot gebrek aan vernieuwing. Gedurende vele eeuwen hebben inderdaad de latijnse dichters traditioneel dezelfde adjectieven geplaatst bij dezelfde volksstammen zonder zich blijkbaar ooit de vraag te stellen of deze wel gerechtvaardigd waren. Eenmaal onderworpen, of bestreden en niet onderworpen, kregen sommige volkeren een stempel — soms veeleer een brandmerk — die voor eeuwen gold. Een eerste type van dergelijke epitheta wijst op de geografische verwijdering: *ultimi, extremi, remoti*, en geldt o.a. voor de Aethiopes, Arabes, Britanni, Garamantes en Indi. Wie weerstand biedt aan het romeinse imperialisme heet al dadelijk: *feroces, atroces, truces, feri, saevi, acres, bellaces, belligeratores, duri*¹⁴. Zo bv. de Albani, Armenii, Bastarnae, Britanni, Chalonitae, Cilices, Colchi, Daci, Germani, Garamantes, Getae, Massagetae, Oretae, Pan-

(8) Ovid. Met. VIII 312; XIV 616.

(9) Phars. IV 138 (*ferocis*), I 308; II 590 (*Marte feroces* cfr. Ovid. Met. XIII 11 *Marte feroci*, id. Prisc. 706 en Sil. Ital. V 430).

(10) Iuvenalis I 162; VII 126.

(11) Stat. Silv. IV 6. 97; V. 2.40; 2.116 (1-2e voet).

(12) Sil. Ital. II 78,532; IV 61; V 382, 418, 430, 467, 555; VII 340, 680; VIII 16; IX 457; X 106; XI 202; XII 694; XIII 370; XV 496, 592, 716; XVI 6; XVII 352, 520.

(13) Descr. 442, 906, 1156; Arat. 893; steeds voorafgegaan door *-e*. Merkwaardig is tevens dat ook in het jambisch gedicht Ora Maritima *feroces* 3 maal op dezelfde metrische plaats voorkomt (v. 421, 457, 588). De voorkeurplaats van *feroces* blijkt intussen wel het verseinde te zijn cfr. zelfs in de oden van Horatius IV 4.31, II 2.3, IV 2.34.

(14) Ook de woordkeuze van Caesar en van vele romeinse historiografen gaat in dezelfde richting. Volkeren die zich willen verdedigen 'zweren samen tegen het Romeinse volk' (Caesar passim). Zo zijn de Daciërs steeds 'coniurati' gebleven (cfr. Verg. Georg. II 497, Stat. Theb. I 20).

nonii, Parthi, Pisidae, Peucalei, Sarmatae. Ruitervolkeren heten gewoonlijk *celerēs* of *veloces*: zo de Parthi, Geloni en Arachotae. Rijk — *opulenti, divites, felices* — is het epitheton bij uitstek voor de Arabes, Indi en Aethiopes met als corrolarium: *odorati* en vaak ook *molles*, zo de Arabes, Armenii en Indi. Een eigenaardigheid van huidskleur, kleding, haartooi lezen we voor de Agathyrsi, Britanni, Geloni, Aethiopes, Indi. De eerstgenoemden zijn onveranderlijk *picti* wat in de oudheid reeds verscheidene verklaringen uitlokte¹⁵; de Aethiopes en Indi zijn *nigro colore, sole perusti* enz.¹⁶.

De drie volkeren uit het oosten nl. de Arabes, Aethiopes en Indi kunnen aanspraak maken op de grootste verscheidenheid in zake traditionele epitheta. Ze zijn alle drie *remoti, ultimi, extremi* of *eoī*; verder *divites, opulenti, felices* met de nadruk op hun oosterse *gazaē*, hun reukwerk en specerijen (spec. Arabes en Indi); tevens zijn ze *sole perusti, nigro colore* (spec. de Indi en Aethiopes). Zelfs daar waar de dichter op persoonlijk contact met en waarneming van een vreemd volk kon steunen, treedt hij zelden buiten het traditionele epitheton. Treffend is dit e.g. voor Ovidius waar hij de Geten vermeldt. Ze zijn onveranderlijk *saevi, feri, feroces, duri, inhumani*; *male* of *non bene pacati, extremi* en ten slotte *hirsuti* en *intonsi*¹⁷.

II

Voor het onderzoek naar de metrische plaats van volkerennamen, zijn we uitgegaan van een aantal belangrijke namen in Priscianus' Periegesis in vergelijking met Ausonius, Avienus, Catullus, Claudianus, Horatius, Iuvenalis, Lucanus, Lucretius, Martialis, Ovidius, Persius, Propertius, Rutilius Namatianus, Sidonius Apollinaris, Silius Italicus, Statius, Tibullus, Valerius Flaccus en Vergilius.

(15) cfr. de verklaring van Servius Aen. IV 146 'picti' autem non stigmata habentes sicut gens in Britannia, sed pulchri hoc est cyanaea coma placentes » (Plin. H.N. 'caeruleo capillo'); anders, Servius Dresd. « ora artusque pingunt ut quique maioribus praestant ita magis vel minus; ceterum iisdem omnes notis et sic ut abluī nequeant »; zo ook Mela 2.10 « ora artusque pingunt »; Avienus daarentegen v. 447 « praecinctique sagis semper pictis Agathyrsi ».

(16) Wat de huidskleur der Aethiopes betreft geeft Paulinus van Nola een eigen verklaring (Carm. 28.249) « non sole perustos, sed vitii nigros et crimine nocticolores »; id. Hier. in Sophon. 2.12 « qui penitus in vitia sunt demersi ». Priscianus daarentegen noemt ze « pectore iusti » (v. 570) in navolging van Dion. Perieg. v. 559. « θεουδέες Αἰθιοπῆες ».

(17) Ep. Pont. en Trist. passim.

I. Tweelettergrepige eigennamen

A. Met korte *paenultima*, type $_x$

Eigennamen van dit type zijn veeleer zeldzaam. We noteren bij Priscianus *Gēta* en *Sýrus*. De nom. sg. *Geta* wordt zeer weinig gebezigd¹⁸; de andere naamvallen, de gen. pl. uitgezonderd, vormen een jambe en zijn metrisch indifferent, met dien verstande dat ze niet voorkomen in de 4-5e voet omdat *versictus* en woordaccent in dat geval niet of slechts door kunstgrepen congrueren. De voorafgaande korte silbe is in vele gevallen *-que* of *-ve*¹⁹. De gen. pl. en de eveneens drielettergrepige vorm *Get(ae)que* vormen een uitstekend verseinde. Zo achtmaal bij Ovidius (op negen), achtmaal bij Claudianus, verder bij Vergilius (Georg. III 462), Statius, Silius Italicus²⁰. Als dusdanig dient *Getarum* en *Get(ae)-que* vergeleken te worden met de drielettergrepige eigennamen van het type $_ -x$ *Lātinus*, die bijna uitsluitend in fine voorkomen. Dezelfde opmerkingen gelden voor *Sýrus*²¹. Noteren we ten slotte dat de tweelettergrepige vormen vaak verseinde van een pentameter zijn²².

B. Met lange *paenultima*, type $-x$

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de metrische plaats van enkele belangrijke namen :

	1	1-2	2	2-3	3	3-4	4	4-5	5	in fine	tot.
Bactri		1		1			1	1		1	5
Celtae		1		8		2				3	14
Colchi	1 sg.			15		12		1	1 sg.	21	51
Daci	1 sg.	1		5		4			2 sg.	8	21
Grai	1	3	1	30	2	15	4	4		41	101
Indi	5 sg.	1		3	1	1	2		1 sg.	56	70

(18) Avienus 442 (Sarmata, Germani, Geta, Bastarnaque feroces) waarbij het gebruik van plur. en sing. uitsluitend bepaald wordt door de metriek; Sid. Apoll. 4e voet, Ausonius 345.22 p. 164.90 (id.).

(19) 1-2e v. Prisc. v. 295 (atque Getae); Verg. Georg. IV. 463 (id.); Aen. VII 604 (sive Getis); Val. Flacc. VI. 507 (iamque Getae); de meest voorkomende plaats is de 2-3e voet.

(20) *Getarum*: Ep. Pont. II 2.67; Trist. IV 6.47; *Getaeque*: Ep. Pont. III 2.37; Trist. II 191; III 10.5; III 11.55; IV 1.67; V 7.11; Claudianus: *Getarum*, in fine III 319; V. 83; XXVIII 123; 236; 304; 532; XXVI 99; 481; Sid. Apoll. VII 45; 452; Stat. Ach. I 759; *Get(ae)que*: Sil. Ital. II 75; Mart. VIII 11.3 enz.

(21) *Syrorum* in fine: Iuv. VI 351; *Syrique*, Luc. VII 540.

(22) Ovid.: 32 maal op 36; Rut. Nam. 2 op 2.

Lydi		1	2	1			1	5			
Marsi		1	2	1	1			5			
Medi	1 sg.	4	6	3	1	3 sg.	9	27			
Parthi	2 sg.	4	1	12	1	13	1	10	44		
Persae			2	1			1 sg.	7	11		
Seres	1	1	4	2			3	11	22		
Thracēs	6	4	10	1	6	3	1	2	6	39	
Totalen :	18	21	3	100	5	61	11	9	13	174	415

Uit de cijfers blijkt eerst en vooral dat de tweelettergrepige namen slechts zeer zelden met een versvoet congrueren, uitgezonderd in fine. Het verseinde is ongetwijfeld de voorkeurplaats, 174 op 415; daarna volgen de plaatsen vóór (100) en na de caesuur (61). Wanneer het een eigennaam betreft beginnend met een klinker zijn de cijfers nog meer overtuigend cfr. *Indi* 56 maal in fine op 70. Op de 1e en de 5e voet vinden we voor de 1e en 2e verbuiging althans, steeds het enkelvoud. De drielettergrepige vormen d.w.z. de gen. plur. *Celtarum*, *Colchorum* enz. hebben een voorkeur voor de 1e voet: 35 op een totaal van 67 gevallen. De overige treffen we aan vóór (19) of na de caesuur (13). Noteren we ten slotte nog dat de drielettergrepige vormen van *Thracēs* en *Seres* vermeden worden in de hexameter.

II. Drielettergrepige eigennamen

A. Met korte antepaenultima, type - - x

Deze eigennamen, ook wanneer ze als adjectief gebruikt worden of als persoonsnaam fungeren (vb. *Latinus*), vormen bijna steeds, omwille van hun metrische structuur, het verseinde. Enkele voorbeelden:

	in fine	totaal
Abantes	3	3
Achaei	13	13
Alani	17	17
Britanni	32	33 ²³
Erembi	4	4

(23) De uitzondering bevestigt de regel: Lucret. VI 1106 « nam quid Britannis caelum differre putamus ». Cfr. Dubois (Lucretè poète dactylique p. 16) « seul exemple où le mot soit écrit avec deux t ». Hoewel kan gedacht worden aan invloed van een Grieks origineel (*Βρετανία*), onderschrijven we liever de mening van Dubois « Lucretè allonge quelque fois par nécessité métrique mais plus souvent par commodité, une voyelle qui se trouve à l'intérieur d'une syllabe ».

Geloni	3	4 ²⁴
Iones	5	5
Lacones	19	20 ²⁵
Latini	92	92
Pelasgi	55	55

Overtuigender kan het niet. Noteren we hierbij nog dat zoals voor de vorige categorie, de vierlettergrepige vormen d.w.z. de gen. plur. voor de 1e en 2e verbuiging, de dat. abl. plur. voor de 3e verbuiging veeleer vermeden worden. Hoe dwingend de habitus hier is, blijkt uit Vergilius die driemaal een vierlettergrepige vorm in fine van een hypermetrisch vers plaatst: Aen. VII 160 *Latinorum*; 470 *Latinisque*; X 895 *Latinique!*

B. Met korte ante- en paenultima, type - - x

Het aantal mogelijkheden is hier uiteraard reeds zeer beperkt. Eigennamen van dit type zijn uitgesloten als eerste woord en anderzijds treft men ze zelden aan in fine; in dat geval immers dienen ze gevolgd door een monosyllabe of door *-que*, uit welke combinatie een vierlettergrepige vorm ontstaat²⁶. Uit de voorbeelden blijkt dat hoofdzakelijk de plaats vóór of na de caesuur wordt gezocht:

	Totaal	1-2	2-3	3-4	4-5
Cilices	29	5	16	8	
Chalybes	9	2	4	3	
Danai	92	11	43	37	1
Macetes	25	7	9	5	4

Waar we een dergelijke eigenaam in de 4-5e voet aantreffen, is deze omwille van de congruentie versictus-woordaccent steeds gevolgd door *-que*. Zo *Danaumque* bij Vergilius II 309 en *Macetumque* bij Lucanus X 269, Val. Flaccus I 96, Rut. Namat. I 85 en Claudianus XX 147²⁷.

Noteren we ten slotte dat deze namen zeer vaak in de genit. plur. voorkomen. Voor *Cilices* bv. 17 op een totaal van 29, voor *Macetes* 25 op 25.

(24) Uitz. Prisc. v. 302 « atque Gelonus... ».

(25) Uitz. Prisc. v. 420 Lacones 4-5e voet.

(26) Avienus v. 908 « Apyrique » in fine, Priscianus v. 712, 1-2e voet.

(27) Id. voor Tyrii cfr. Verg. Aen. I 661 (Tyriosque), Sil. Ital. VIII 175 (id.), Val. Flacc. I 644 (Tyriaeque), Statius Theb. I 161 (id.) en Claud. XXI 79 (Tyriaeque), alsook voor Arabes cfr. Lucanus VII 514 (Arabesque), IX 517 (Arabumque), Statius Silv. III 3.34 en V. 1.61 (Arabumque).

C. Met lange ante- en korte paenultima, type - ̄ x

Onder de weinig talrijke eigennamen die tot deze categorie behoren, citeren we *Arcādes* en *Sarmāta*. Vanzelfsprekend komen slechts die vormen in aanmerking die een dactylus vormen, waardoor dan tevens de voorkeurplaats bepaald is: de 5e of de 1e voet en uitzonderlijk de 4e voet.

Voorbeeld :

	totaal	1e	4e	5e
Arcades	25	13		12
Sarmata ²⁸	13	1	1	11

D. Met lange ante- en paenultima, type - - x

Voor deze categorie waartoe o.a. Aetoli, Albani, Bastarnae, Bithyni ²⁹, Gaetuli, Germani, Hyrcani, Lucani, Phoenices, Pisidae, Romani, Samnites behoren, is het moeilijk een vaste regel te geven. De structuur van dit woordtype verbiedt het verseinde, terwijl de 4-5e voet slechts mogelijk is voor de nom. sg. ³⁰ of door toevoeging van -que vb. *Bastarnaeque feroces* (Avienus 442) of *Pisidaeque feroces* (Claudianus XX 241) ³¹. Men vindt deze eigennamen relatief dikwijls als eerste woord; treffend is dit voor *Phoenices* (8 op 12 gevallen) en *Samnites* (5 op 7). Anderzijds komen de eigennamen behorend tot de 1e en 2e verbuiging (of de gelijk-luidende adjectieven) zeer zelden voor in de gen. plur. ³² — waar ze vierlettergrepige woorden vormen — terwijl deze behorend tot de derde verbuiging vrij veel voorkomen (vb. *Samnitum*, *Phoenicum*) ³³. De voorkeurplaats is ongetwijfeld vóór of na de caesuur ³⁴.

(28) Ovidius, Statius, Martialis, Ausonius, bezigen uitsluitend *Sauromatae*; Avienus, Lucanus, Claudianus alleen *Sarmata*; Priscianus, Val. Flacc., Iuvenalis en Sidon. Apoll. beide.

(29) Iuvenalis echter *Bithyni* in fine (VII 15); elders bv. X 162 *Bithynō*.

(30) Aetolus: Verg. Aen. XI. 428; Stat. Theb. IX 284; Bastarna: Sid. Apoll. c. V. 474 en VII 323; Gaetulus: Verg. Aen. IV 326. Sil. Ital. II 64; Romanus: Verg. Georg. III 346 enz.

(31) ofwel met elisie: Hyrcani *Apyrique*, Av. 908.

(32) *Germanorumque*: Claudianus XXIV 304; 3-5e voet; *Lucanorum*: Av. 502, 1-2-3e voet; *Romanorumque*: Verg. Aen. VIII 626, 3-4-5e voet; *Romanorum*: Lucanus VI 809 en Iuv. V 58, 1-2-3e voet.

(33) *Samnitum*: 3 op 7 gevallen; *Phoenicum* 8 op 12; van *Pisidae* wordt om dezelfde reden de genit. mv. verkozen *Pisidum* (Prisc. 808).

(34) Horatius verkiest voor *romanus* (subst. en adj.) het tweede deel van het vers; 3-4e voet (4 maal op 17) of 4-5e voet (7 maal), wat uitzonderlijk is. De vocat. sg. staat bij voorkeur in de 5e voet: *Germane*: Mart. XI 96.1; *Romane*: Verg. Aen. VI 851; V 123; IV 21; Sil. Ital. VII 95 *romane* in 2-3e voet.

III. Vierlettergrepige eigennamen.

Hoewel de eerste drie lettergrepen theoretisch acht mogelijkheden toelaten, komen voor Priscianus slechts twee types in aanmerking : $\cup\cup-x$ en $-\cup\cup x$.

A. Met *anapaestus* in de eerste drie silben, type $\cup\cup-x$

Tot deze categorie behoren o.a. Agathyrsi, Arimaspi, Cletabani, Garamantes, Nasamones. Van de laatste twee wordt vaak het enk. gebruikt waardoor ze drielettergrepig worden (Garamas en Nasamon). De cijfers vertonen een weinig homogeen beeld zoals moge blijken uit enkele voorbeelden :

	totaal	1-2	2-3	3-4	4-5	in fine
Agathyrsi	6					6
Arimaspi/ae	5		1	1	2 sg.	1 sg.
Cletabani	2					2 (1 sg.)
Garamantes)	18	1	3	4	9	1
Garamasque)						
(Garamas)	8	2	6			
Nasamones	9		2	2	5	
Nasamon	8	1	4	3		

Opvallend is dat van deze reeks Agathyrsi alleen steeds in fine prijkt ³⁵. Tetrasyllaben komen als verseinde minder voor ³⁶, maar wellicht moeten we hier invloed veronderstellen van Vergilius, die des te waarschijnlijker is daar ook het epitheton in twee gevallen gelijkaardig is.

B. Met *dactylus* in de eerste drie silben, type $-\cup\cup x$

De volkerennamen van dit type zijn talrijk. Wij noteren bij Priscianus Aethiopes, Armenii, Assyrii, Ausonidae, Bebrycii ³⁷, Cappadoces, Chaulasii, Cimmerici, Dardanei, Dercibii, Gargaridae, Marmaridae, Massagetae, Pannonii, Peucalei, Sauromatae.

Door hun metrische structuur zijn deze eigennamen en afgeleide adjectieven aangewezen als versaanhef. Zo vinden we *Aethiopes* 28 op 49 maal vooraan ; *Armenii* 19 op 30, *Ausonidae* 4 op 9,

(35) Id. voor *Arachotae* dat echter alleen bij Av. 1297 en Prisc. 1003 voorkomt, zoals ook *Arieni* (Prisc. 1005 en Av. 895 en 1300).

(36) Cfr. Manitius, Ueber Hexameterausgänge in der lat. Poesie (Rh. Mus. 46.1 1891 p. 622-626).

(37) Av. 974 echter *Bebrycia gleba*.

Cappadoces 8 op 11, *Cimmerii* 8 op 14, *Marmaridae* 8 op 12, *Pannonii* 4 op 5 en *Sauromatae* 13 op 20. De 2e-3e voet volgt (voor de caesuur); *Aethiopes* 17, *Armenii* 9, *Assyrii* 18, *Ausonidae* 2, *Cappadoces* 2, *Cimmerii* 4, *Marmaridae* 4, *Sauromatae* 6. De 3-4e voet komt slechts zeer zelden voor: 2 maal voor *Aethiopes*, *Armenii* en *Ausonidae*. Voor de 4-5e voet noteerden we slechts twee gevallen: Ausonius 345.6 p. 163.74 *Cimmeriumque* en Priscianus 1049 *Peucaleique feroces*. Ook de 5-6 voet wordt zelden gebruikt: ofwel noteren we dan een vijflettergrepige vorm hetzij een gen. plur. (*Sauromatarum* Prisc. 661; *Ausonidarum* 338), hetzij een vierlettergrepige gevolgd door *-que* (*Cimmeriique*, Prisc. 662; *Pannoniique* 314) ofwel een vierlettergrepige gevolgd door een monosyllabe *Cappadocum rex* (Hor. Ep. I 6.39); *Aethiopum gens* (Auson. 7.38) ofwel met synaloephe *Aethiopem albus* (Iuvenalis 2.23).

IV. Vijflettergrepige eigennamen

Hier ontbreekt vanzelfsprekend voldoende vergelijkingsmateriaal, maar waar het aanwezig is, treffen we merkwaardige constanten aan. Zo bv. *Amazonides* dat we 9 maal aantreffen en steeds in de 1-2-3e voet³⁸. *Masaesylii* dat dezelfde metrische structuur bezit, staat dan ook op dezelfde metrische plaats bij Priscianus³⁹. Ook *Maryandini* treffen we 3 maal op 4 daar aan⁴⁰.

In aansluiting bij de studie van de eigennamen dient opgemerkt dat Priscianus in fine van de hexameter bijna uitsluitend twee of drielettergrepige woorden duldt; waar hij van deze stelregel afwijkt, geldt het bijna steeds eigennamen. Dit is het geval voor de pentasyllabische woorden waar we 11 voorbeelden noteren, steeds eigennamen⁴¹. Van de 17 tetrasyllaben⁴² zijn er 13 eigennamen,

(38) Prisc. 748, 646; Avienus 855, 951, 993; Verg. Aen. I 490; Val. Flacc. IV 602; Prop. III 14.13; Claudianus 35.62. Men notere tevens dat het woord acht maal voorkomt in de gen. plur.

(39) Prisc. 177 volgt blijkbaar de Griekse spelling van Dion. Per. 187 Ἐνθα Μασαυσίλοι; anderen lezen « et Masaesyli » onder verwijzing o.a. naar Plinius V 1.17. Te vergelijken is verder Chalcedonii op dezelfde metrische plaats (Prisc. 770).

(40) Val. Flacc. IV 171 (et Mariandynum), 733 (iam M-is); Avienus 960 et M-um); Priscianus 760 echter in 3-4-5e voet gevolgd door het vereiste *-que* (Mariandynique sequuntur).

(41) vv. 192, 314, 338, 445, 475, 514, 661, 662, 670, 866, 942. Zes hiervan zijn gen. plur.; drie zijn in feite drielettergrepig + *-que* nl. 314, 662 en 866.

(42) eigennamen: 15 (drielettergrepig + *-que*), 302, 339 (spond.), 412, 445, 464, 546, 743, 889, 927, 1003, 1005, 1045; verder 234 (opulenti), 1019 (adaman-ta), 596 en 1028 (elephantos/os: dit woord vormt reeds bij Ennius het verseinde (Ann. 232 elephanti), verder Verg. Georg. III 26; Aen. III 464; VI 895; Iuven. X 150; Avien. 777).

terwijl een dezer verzen spondeïsch is⁴³. Slechts één vers eindigt op een monosyllabe en dan nog voorafgegaan door een monosyllabe waarmee ze een metrische eenheid vormt, nl. v. 970 (post hunc). Onderstaande tabel geeft een vergelijkend overzicht voor enkele hexametrici⁴⁴.

	Prisc.	Ennius	Lucil.	Lucret.	Vergil.	Ovid.	Juven.	Avien.
aant. verzen	1087	423	620	7.333	14.072	22.724	4.487	3.271
heptasyll.	—	1	—	—	—	—	—	—
hexasyll.	—	1	2	4	—	—	—	—
pentasyll.	11[11]	16	28	304	23[20]	4[4]	29[7]	21[15]
tetrasyll.	17[13]	28	22	178	76[30]	52[39]	62[34]	127[55]
monosyll.	1	34	46	285	94	146	289	28
	(1)	(3)	(16)	(114)	(46)	(133)	(150)	(10)
spond.verzen	1	10	3	32	32	59	25	55

Overtuigend blijkt uit deze cijfers dat Priscianus zich zeer streng houdt aan de normen van de klassieke hexameter en slechts uitzonderingen duldt voor eigennamen.

Nog duidelijker wordt dit wanneer we de « normale » verseinden onderzoeken. Nougaret heeft in zijn beknopte, maar uitstekende inleiding tot de latijnse metriek, een overzicht gegeven van de meest voorkomende verseinden gebaseerd op een onderzoek van 200 verzen resp. van Ennius, Lucretius, Vergilius, Ovidius en Lucanus⁴⁵. Een gelijkaardig onderzoek bij Priscianus (v. 1-100; 501-600) levert in vergelijking met de geciteerde dichters volgende resultaten op :

type	Enn.	Lucret.	Verg.	Ovid.	Lucan.	Prisc.
I condere gentem	62	84	107	110	107	115
II si bona norint	12	5	1	0	1	1
III corpore qui se	1	0	2	0	0	0
V conde sepulcro	68	86	64	71	83	49
VI gente tot annos	5	5	22	16	9	31
andere verseinden	52	20	4	3	0	4

(43) Nl. 339 « limite quam recto mediam secat Appenninus », het enige spondeïsche vers bij Priscianus. Appenninus als verseinde (dus steeds spond.) hebben o.a. ook Ovid. Met. II.226; Lucanus II.396; Petronius 124 v. 279; Rut. Nam. II.33; Sil. Ital. II.314; IV.742 cfr. de kritiek van Persius I 95 en Quintilianus IX.4.65.

(44) Voor Ennius, Lucilius en Lucretius cfr. Dubois o.c. p. 46 vlg. voor de anderen cfr. M. Manitius, Ueber Hexameterausgänge in der lateinischen Poesie (Rh. Mus. 46.1891 p. 622-626). De cijfers tussen rechte haken duiden op eigennamen, deze tussen ronde haken op monosyllaben voorafgegaan door monosyllaben. De opmerking van M. Manitius (o.c. p. 626) « Man ersieht... dass die monosyllabischen Ausgänge mit der Zeit immer mehr abnehmen, jedoch mit Ausnahme der satirischen Dichtung » is zeer juist.

(45) L. Nougaret, *Traité de métrique latine classique* (Paris 1956) p. 47.

Uit de cijfers blijkt hoe trouw Priscianus zijn beroemde voorbeelden volgt en slechts uitzonderlijk afwijkingen duldt. Het enige opmerkelijk verschil geldt type IV waar Priscianus een veel hoger cijfer noteert. Dit dient verklaard uit het veelvuldig gebruik van voorzetsels in plaatsbepalingen, die uiteraard veel talrijker voorkomen in de Periegesis dan bij de andere dichters. Drie van de vier uitzonderingen zijn eigennamen: *Asiamque* (v. 15), *Aegialeae* (v. 514) en *Corybantum* (v. 546). De vierde uitzondering is *elephantes* (v. 596).

III

Het is een bekend feit dat de latijnse hexametrici een overvloedig gebruik maken van onzijdige substantieven en hierbij een voorkeur hebben voor die vormen ervan die een dactylus opleveren. Dat deze voorkeur nauw samenhangt met de tendenz om het aantal dactylen te verhogen, hoeft geen betoog. J. Flag Gummere heeft destijds aan deze eigenaardigheid een studie gewijd voor Vergilius, M. Whilidin Herr deed het voor Ovidius' *Metamorphosen* en uit het statistisch materiaal dat ze verzamelden, blijkt hoe vaak deze dichters het meervoud verkiezen boven het enkelvoud, uitsluitend om metrische redenen zonder dat de betekenis hierdoor gewijzigd wordt⁴⁶.

(46) J. Flag Gummere, *The neutral plural in Vergil*. Philadelphia 1934, Lang. Diss. 17. - M. Whilidin Herr, *The additional short syllables in Ovid*. Philadelphia 1937. Lang. Diss. 25. - J.M. Glenn, *The neutral plural in latin iambic and trochaic verse*. Philadelphia 1939. Suppl. to Lang. 15.2.

Voor de pluralis metri causa cfr. o.a. Gummere, *o.c.*, p. 5 « the greater metrical convenience of the nominative and accusative plural of neuters led to their use instead of the corresponding singulars in latin dactylic verse » en verder « the metrical convenience led to an illogical use of such plural forms, to denote even single objects ». Voor de vermeerdering van het aantal dactylen cfr. R.B. Steele, *Variation in the latin dactylic hexameter*. Phil. Quarterly V 1926 p. 212 vlg. die statistieken geeft voor Ennius, Catullus, Cicero, Horatius, Persius, Juvenalis, Silius Italicus, Lucretius, Vergilius, Manilius, Columella, Lucanus, Statius, Ovidius, en Valerius Flaccus. Ch. Dubois onderzocht systematisch de metriek van Lucretius in vergelijking met Ennius en Lucilius (*Lucrèce, Poète dactylique*. Strasbourg 1935 en *La métrique de Lucrèce comparée à celle de ses prédécesseurs Ennius et Lucilius*. *ibid.*) cfr. p. 11 « Le pourcentage des dactyles placés au premier pied passe de 42,3% chez Ennius à 43,7 chez Lucilius, à 70,7 chez Lucrece... » p. 13 « après le de rerum natura l'hexamètre commencera le plus souvent par un dactyle » en verder « La moyenne générale des dactyles placés dans les quatre premiers pieds reste presque la même chez Ennius 40,3% et chez Lucilius 39,7%; mais elle augmente de 4% chez Lucrece 44,3%. Ainsi commence cet effort pour la recherche et l'emploi des dactyles dont les moyennes établies pour les quatre premiers pieds s'élèvent jusqu'à 56 % chez Ovide et 53,3 % chez Valerius Flaccus ».

Voor Ovidius cfr. o.a. W.F. Jackson Knight, *Ovid's metre and rhythm* (Ovidiana 1959, p. 106 vlg.) p. 111 « Ovid seems to like almost as many dactyls as he can get, and often, except in the middle of the verse almost as many coincidences of word accent and metrical ictus as can easily be contrived ». Voor het samenvallen

Dit zuiver metrische gebruik van het meervoud blijkt uit het feit dat hoofdzakelijk nom., acc. en voc. plur. (verder geciteerd als NAV) hiervoor in aanmerking komen en verder uit de constatacie dat waar NAV plur. metrisch geen voordeel oplevert, deze vormen niet alleen weinig voorkomen, maar zelfs minder dan in de contemporaine proza-teksten, waarmee de vergelijking trouwens steeds instructief is⁴⁷. Vanzelfsprekend dienen uit het onderzoek te worden geweerd heteroclite woorden als *locus* en *raster*, de eiggennamen, de pluralia tantum als *arma*, de singularia tantum als *aevum* en *fas* en de woorden die om metrische redenen niet passen in een hexameter (vb. *iter*, *itinerā*). Gummere heeft gemakkelijksheidshalve de neutra onderscheiden in 10 klassen die wij eveneens aanvaarden om de vergelijking met Vergilius en Ovidius mogelijk te maken.

Klasse I bevat de neutra van de 2e verbuiging met lange paenultima (type *antrum*, *bellum*), waarvan de meervoudsvorm trochaëisch is.

Klasse II bevat de imparisyllabische neutra van de 3e verbuiging met lange paenultima waarvan het meervoud een dactylus oplevert (type *āgmen*, *nōmen* etc.).

Klasse III bevat de neutra met korte antepaenultima en paenultima (type *spātium*, *iācūlum*).

Klasse IV groepeerd de neutra op *um* met lange antepaenultima en korte paenultima (type *brācchium*, *pōcūlum*), waarvan het meervoud een dactylus geeft.

Klasse V bevat de imparisyllabische neutra van de 3e verbuiging met korte paenultima (type *cāput*, *gēnus*).

van woordaccent en ictus cfr. E.H. Sturtevant, *Accent and ictus in the latin hexameter* IV. Transactions am. phil. ass. 54. 1923 p. 51 vlg. Voor de 5e-6e voet constateren we een gevoelige vermeerdering van het samenvallen van ictus en woordaccent: Ennius 92,8%, Vergilius 99,4%. Alleen Horatius noteert een lager percent voor de Satiren I en II resp. 93,5 en 94,5, maar voor de Brieven 97,1%. De eerste voet vertoont na de 5e-6e het hoogste percentage dat bij de onderscheiden auteurs vrij sterk varieert, maar alleszins boven de 50% uitgaat: Ennius 67,8 % Catullus LXIV 65,8%, Lucretius I 63%, Vergilius I 56,3%, VII 62,5%, XII 54,4%, Horatius Sat. I 60,9%, Ovidius Metam. I 80,7%. De poging van Catullus om het samenvallen te vermeerderen in de 4e voet (67%) kende geen succes (Ennius 39%, Verg. Aen. I 27,3%, Horatius Sat. I 38,2%, Ovid. 45,3%); voor de derde voet noteert Sturtevant het laagste percentage: Ennius 15,2%, Catullus LXIV 9,3%, Lucretius 12,4, Ovidius 12,6% ,maar Vergilius iets hoger Aen. I 18,3%, VII 15%, XII 22,5%.

(47) Uit de cijfers van Gummere en M.W. Herr blijkt dat dit het geval is voor de Klasse V (type *caput*), waar de cijfers voor Vergilius NAV Sg. NAV Pl. luiden 251:45 of 56,7%: 10,2%; voor Ovidius 241:4 (prozagemiddelde 33%: 13%) en voor Klasse III (type *spatium*, *iaculum*) waar we voor Vergilius noteren NAV Sg. 145 (28,1%) en Plur. 61 (11,8%), voor Ovidius 180:5; van Klasse IV (type *bracchium*) zoekt men anderzijds te vergeefs een voorbeeld bij Vergilius: op 442 gevallen zijn er 440 NAV Plur. of 99,5%, bij Ovidius 500 op 500. Daar waar het metrisch voordeel niet belangrijk is vb. voor klasse VI (type *rete*, *cubile*) noteert Gummere 23 NAV Sg (33,3%) tegen 30 NAV Plur. (43,5% en Herr 14: 39).

Klasse VI groepeer de parisyllabische neutra van de 3e verbuiging met lange paenultima (type *cabīle, bastīle*).

Klasse VII groepeer de monosyllabische neutra met lange voaal of tweeklank (type *aes, iūs*).

Klasse VIII bevat de overige monosyllabische neutra (type *cōr, mēl*).

Klasse IX bevat de dissyllabische neutra van de 2e verbuiging met korte paenultima (type *iūgum, solum*).

Klasse X bevat de neutra van het type *cornu, genu, mare* en die neutra die niet in een der voorgaande klassen kunnen worden ondergebracht. Zeer instructief is de vergelijking van het gebruik der neutra door Vergilius en door de contemporaine prozaschrijvers. Zich beperkend tot een onderzoek van Caesars de bello gallico I-III, Cicero's in Catilinam I-IV en Livius I 1-27, bekwam Gummere de volgende resultaten :

	gevallen NAV sg. %			NAV Pl. %			andere Sg. %		Pl. %	
Caesar	600	185	31	70	12	273	45	72	12	
Cicero	527	162	31	78	15	184	35	103	19	
Livius	519	203	39	75	14,5	209	40,5	32	6	
Prozatotaal	1646	550	33	223	13	666	41	207	13	
Vergilius	6544	1127	17	2860	44	1743	26,5	814	12,5	

Terwijl de verhouding NAV Sg : NAV Pl. bij de drie behandelde prozaschrijvers 71 : 29 is, blijkt ze bij Vergilius net omgekeerd nl. 28 : 72. Dit verrassend hoog gebruik van de pluralis kan slechts door metrische redenen verklaard worden, vermits de verhouding in de andere naamvallen dan NAV Pl., ongeveer dezelfde is voor proza en poëzie : NAV Sg tegenover gen. dat. en abl. Sg geeft voor proza 45 : 55, voor Vergilius 40 : 60 en gen. dat. abl. Sg. tegenover Pl. 76 : 24 voor Caesar, Cicero en Livius en 68 : 32 voor Vergilius. Uit de berekeningen van M. Whilddin Herr blijkt dat de hexameter van Ovidius (Metamorphosen) een merkelijke stijging van het aantal korte silben vertoont nl. 84 per 100 verzen. Ovidius bereikt dit resultaat hoofdzakelijk door het vermijden van de elisie. Het gebruik dat hij maakt van de neutra moge blijken uit de volgende cijfers. Op een totaal van 6186 voorkomende vormen noteren we 1303 vormen in NAV Sg. of 21 %, 2698 of 44 % in NAV Pl., 1684 in de andere naamvallen Sg. of 27 % en 8 % of 501 in de andere naamvallen Pl. De verhoudingen kunnen derhalve als volgt worden uitgedrukt NAV Pl. (2698) : NAV Sg. (1303) = 67 : 33 ; gen. dat. abl. Pl. (501) : gen. dat. abl. Sg. (1684) = 23 : 77. Uit de vergelijking met Ver-

gilius blijkt derhalve dat bij gelijk percentage van NAV Pl. Ovidius een merkelijke verhoging vertoont van NAV Sg. vormen. Onderzoeken we thans de onzijdige substantieven bij Priscianus. De inventaris kan als volgt worden opgesteld :

KLASSE		totaal	NAV Sg.	NAV Pl.	G.D. Abl. Sg.	G.D. Abl. Pl.
I		83	16	28	22	17
	%		19.3	33.7	26.5	20.5
	Verg.		10.6	47.9	21	20.5
	Ovid.		11.7	48.7	24	15,6
II		249	46	68	120	15
	%		18.5	27.3	48.2	6
	Verg.		19.2	42.5	35.9	2.4
	Ovid.		23.2	40.5	34.3	2
III		31	10		14	7
	%		32.2		45.3	22.5
	Verg.		28.1	11.8	35	25.1
	Ovid.		44.9	1.2	39.7	14.2
IV		23		23		
	%			100		
	Verg.			99.5	0.5	
	Ovid.			100		
V.		13	9		2	2
	%		69		15.5	15.5
	Verg.		56.7	10.2	21.9	11.2
	Ovid.		67.3	1.1	24.9	6.7
VI		2		2		
	%			100		
	Verg.		33.5	43.5	7.2	15.9
	Ovid.		23.7	66.1	1.7	8.5
VII		21		15	5	1
	%			71.4	23.8	4.8
	Verg.		5.1	53.1	39.6	2.2
	Ovid.		9.75	51	37.75	1.5
VIII		4	1	1	2	
	%		25	25	50	
	Verg.		3.2	54	33.3	9.5
	Ovid.		6.9	51.8	18.9	22.4
IX		14	7	4	1	2
	%		50	28.5	7	14.5
	Verg.		17	23.4	30.4	29.2
	Ovid.		26.7	25.6	31.7	15.1

X	25	15	3	7	
	%	60	12	28	
Verg.		21.6	35.8	32.4	10.2
Ovid.		32.3	37	18.3	12.4

Vergelijken we thans de totalen uitgedrukt in procenten :

	NAV Sg.	NAV Pl.	G.D. Abl. Sg.	G.D. Abl.Pl.
Priscianus	22.4	30.9	37.2	9.5
Vergilius	17	44	26.5	12.5
Ovidius	21	44	27	8
Proza	33	13	41	13

Uit de vergelijking van Ovidius met Vergilius blijkt dat terwijl de cijfers voor beiden gelijklopen voor NAV Pl. en G.D. Abl. Sg., de eerstgenoemde meer NAV Sg. bezigt en omgekeerd minder G.D. Abl. Pl. De vergelijking met Priscianus vertoont een ander beeld. Hier immers constateren we een merkelijke vermindering in het gebruik van NAV Pl. 30.9 % voor 44 % bij Vergilius en Ovidius en anderzijds een evenredige stijging van de vormen in G.D. Abl. Sg., waardoor hij zeer dicht het prozagemiddelde benadert. Een nauwkeurig onderzoek toont verder aan dat deze stijging uitsluitend aan het gebruik van de Abl. Sg. te wijten is. Zo luiden e.g. de cijfers voor de tweede klasse NAV Pl.: Abl. Sg. 68 : 114⁴⁸. De aard van het gedicht brengt mee dat de *zogen. pluralis poeticus* veel minder voorkomt, vermits Priscianus verplicht is nauwkeurigheid na te streven. Vandaar bv. het gebruik van *flumen* 14 maal sg. tegenover slechts 7 maal plur., terwijl Vergilius 32 : 52 noteert (waarvan 18 maal een poëtisch meervoud) ; *aequor* 31 : 11 bij Priscianus, 63 : 47 bij Vergilius (32 plur. poet.)⁴⁹.

Vermits het gebruik van bepaalde klassen van onz. substantieven een geschikt middel aan de hand doet om een dactylus te vormen zullen we deze vaak terug vinden in de vijfde voet, waar dan tevens woordaccent en versictus congrueren. De onderstaande tabel geeft een vergelijkend overzicht van de vijfde voet voor Priscianus (Periegesis), Lucretius (I 1-600), Vergilius (Aen. I), Ovidius (Met. I), (Lucanus I) :

(48) Enkele voorbeelden : *aequor* NAV Pl. 7 : Ablat. Sg. 13 ; *carmen* 0 : 7 ; *cognomen* 1 : 8 ; *frigus* 1 : 5 ; *lumen* 1 : 7 ; *nomen* 6 : 20 ; *pondus* 0 : 5 ; *uber* 0 : 6.

(49) Cfr. Gummere p. 29.

	totaal	NAV Sg.	NAV Pl.	Abl. Sg.	andere sg.	Pl.
Priscianus	255 op 1087	18	121	105	7	4
%	23.45		47.4	41.2		
Lucretius	118 op 600	2	70	40	6	
%	20		59.3	35		
Vergilius	122 op 756	6	71	43	1	1
%	16.2		58.2	35.2		
Ovidius	157 op 779	6	117	23	7	4
%	20.3		74	14.5		
Lucanus	159 op 695	3	113	34	5	4
%	23		71.7	21.3		

Opvallend is ook hier het gebruik dat Priscianus maakt van de Abl. Sg., daar waar Ovidius het laagste percent noteert. Vanzelfsprekend is de tweede klasse het best vertegenwoordigd en klassen III, V en IX uitgesloten, zoals moge blijken uit onderstaande tabel :

	totaal	I	II	IV	VI	VII	VIII	X
Priscianus	255	20	181	17	16	18	2	1
Lucretius	117	19	81	14	1	1	1	
Ovidius	157	29	76	34	2	7	1	7
Vergilius	122	17	74	15	9	5	2	
Lucanus	159	39	78	18	12	12		

Bepaalde onzijdige substantieven keren regelmatig terug in de 5e voet. Naast geografische termen als *aequore/a* resp. 12 en 6 maal, *litore/a* resp. 9 en 24 maal, *ostia* 9 maal, *rura* 13 maal, *flumine/a* resp. 7 en 5 maal, *moenia* 11 maal, treffen we 25 maal *(cog)nomine* en 6 maal *(cog)nomina* aan. Maar ook hier is Vergilius voorafgegaan waar hij in Aeneis I, 8 maal *aequore/a*, 13 maal *pectore/a*, 7 maal *litore/a* gebruikt of Lucretius die in De rerum natura I 1-600, 17 maal een vijfde voet vormt door middel van *tempore/a* en 32 maal of 5.3 % door middel van *corpore/a*. Uit bovenstaande tabel moge ten slotte overtuigend blijken dat Ovidius op de grootste variatie mag bogen en o.a. een veel hoger percent noteert voor de onz. substantieven van de IV klasse (type

- x, plur. - ˘), waarbij hij angstvallig elisie vermijdt⁵⁰.

Sinds Lucretius bestaat een sterke streving om de hexameter te beginnen met een dactylus. Een onderzoek van de 1e voet bij Priscianus geeft volgende resultaten. Op 1087 hexameters beginnen slechts 42 met een onzijdig substantief, dat in 39 gevallen een dactylus vormt. De indeling in klassen is als volgt: I 3; II 26; III 4; IV 3; VI 4; VII 1; X 1. NAV Pl. en G.D. Abl. Pl. komen het meest voor resp. 17 en 12 maal; Abl. Sg 8, NAV Sg. 4 en Gen. Sg. 1 maal. In 33 andere verzen treffen we een onzijdig substantief aan in de 1e voet na een monosyllabe, 30 maal geldt het hier ook een dactylus. Hier is klasse III (˘ ˘ x) best vertegenwoordigd (13 op 33) gevolgd door klasse X (8 maal *mare*), Klasse IX (˘ x) 5 maal. Naamval en getal spelen alleen een rol voor klasse X (type (*iugum*, *fretum*) waar dienvolgens 5 maal NAV Plur. gebezigd is. Vergelijken we deze resultaten met de overeenkomstige cijfers bij Vergilius (Aeneis I). Op 756 hexameters beginnen 69 met een onz. substantief, dat in 63 gevallen een dactylus vormt. De verdeling over klassen is als volgt: I 25; II 11; III 17; IV 6; VI 3; VII 5; VIII 1; X 1. Vijfveertig substantieven staan in NAV Pl., 11 in NAV Sg., 12 in de andere naamvallen Sg. en 1 in Pl. Zestienmaal lezen we een onz. subst. in de 1e voet na voorafgaande monosyllabe en in tien gevallen is het een dactylus. Van deze substantieven behoren 5 tot de I, 1 tot de III, 5 tot de V, 3 tot de IX en 2 tot de X klasse. Getal noch naamval spelen hier een rol, behalve voor de substantieven van de IX Klasse die noodzakelijk in het enk. dienen te staan of gevolgd te worden door 2 of meer consonanten.

Uit al deze cijfers blijkt dus dat Vergilius veel meer gebruik maakt van het vrij gemakkelijk expedient van een onz. substantief als eerste dactylus (8.3 % tegenover Priscianus 3.5 %). Dit verklaart tevens het groot aantal NAV Plur., 46 op 69, tegen 17 op 39 bij Priscianus. Anderzijds plaatst Priscianus gemakkelijk een monosyllabe — vaak een voorzetsel — op de eerste plaats⁵¹ wat het groot aantal woorden van Klasse III verklaart en tevens de mindere noodzaak aan NAV Plur. Ten slotte zij er op gewezen dat waar Priscianus meer woorden van de IIe Klasse gebruikt (waaronder veel geografische termen als *aequor*, *litus*, *flumen*),

(50) De opmerking van W.F. Jackson Knight « and his profusion of nouns in -men, -minis most often in the ablative sing. gives him a valuable resource ». (Ovid's metre and rhythm in Ovidiana p. 110) geldt meer voor andere hexametrici dan voor Ovidius zelf.

(51) Monosyllaben als eerste woord: Priscianus (1-200 en 800-1000) 77 en 76 of ± 38%; Lucretius (I 1-200): 74 of 37%; Vergilius (Aeneis VI 1-200): 62 of 31% en Ovidius (Metamorph. VII 1-200) 64 of 32%.

Vergilius graag beroep doet op drie- of meer lettergrepige onz. substantieven van het type *auxilium*, *iudicium*, *imperium*, *consilium* enz., om een hexameter te openen.

IV

Bepaalde woorden hebben reeds vanaf de oudste dichters een vaste plaats in de hexameter verworven. Deze plaats is zoals te verwachten de 1e en de 5e voet en in veel mindere mate de 4e voet. De neutra spelen hierbij een zeer voorname rol zoals trouwens reeds gebleken is uit de vorige paragraaf. Slechts enkele voorbeelden ter illustratie waaruit tevens de verschillende behandeling van metrische evenwaardige ablat. sg. en NAV plur. duidelijk blijkt.

<i>aequore</i>	tot.	1e	4e	5e	andere	<i>aequora</i>	tot.	1e	4e	5e
Ennius	—					2		1		1
Cicero	1			1		1				1
Lucretius	10			10		12	1			11
Vergilius	29			29		47	11	1		35
Ovidius	41	2	2	36	1 ⁵²	63	11	2		50
Lucanus	26			26		49	14	1		34
Statius	11	1		10		39	6	1		32
Val. Flac.	30	2	2	26		52	16	1		35
Sil. Ital.	49			49		34	3	1		30
Priscianus	13			13		7	1 ⁵³			6
<i>litore</i>						<i>litora</i>				
Cicero						2				2
Lucretius	2			2		2				2
Vergilius	53	4	1	48		76	18	5		53
Ovidius	18	4 ⁵⁴		14		38	11	2		25
Lucanus	43	2		41		61	12			49
Statius	26	4	1	21		42	11	1		30
Val. Flac.	34	4	2	28		47	14	5		28
Sil. Ital.	26	3		23		62	10	2		50
Priscianus	10		1	9		28	4			24

(52) De uitzondering bevestigt de regel, want Met. IV.752, heeft tevens in de 5e voet *aequora*! Uit de cijfers blijkt hoezeer *aequore* gebonden is aan de 5e voet. Daarnaast noteren we enkele vaak terugkerende metrische blokken, zo bv. *aequore(a) ponti*, *aequore(a) venti(s)*, *aequore toto*.

(53) De uitzondering kan verklaard worden doordat het vers eindigt op het metrische blok *ostia ponti* (dat viermaal voorkomt bij Priscianus v. 135, 697, 736 en 770).

(54) Cfr. o.a. Met. 8.860 « *litore in hoc steterat nam stantem in litore vidi* ».

<i>lumine</i>				<i>lumina</i>				
Ennius	1		1	3	1		2	
Cicero	42		42	17		1	16	
Lucretius	35	6	3	26	35	8	27	
Vergilius	24	1	1	22	37	10	3	24
Ov. (Met.)	9		9	58	9	6	43	
Lucanus	10		10	16	1	1	14	
Val. Flac.	7		7	34	13	3	18	
Priscianus	7		7	1			1	

Spreekende voorbeelden in deze reeks zijn verder *carmine/a*, *flumine/a*, *fulmine/a*, *semine/a* of onz. substantieven van het type *ostia* of *moenia*⁵⁵. Hoewel in mindere mate dan voor de drielettergrepige (dactylische) substantieven, kan men ook voor bepaalde tweelettergrepige op constanten wijzen. Zo bv. *rura* dat een uitgesproken voorkeur heeft voor de 5e of 6e voet⁵⁶. Uitdrukkingen als *in arvis* of *in, sub, ab armis* treft men bijna uitsluitend in fine aan:

<i>in arvis</i>	tot.	in fine	<i>in (sub...) armis</i>	tot.	in fine
Ennius				1	1
Lucretius	5	5		1	1
Vergilius	6	6		22	22
Ovidius	7	7		9	9
Lucanus	9	9		7	7
Statius	9	9			
Priscianus	8	8 ⁵⁷ enz.			

Merkwaardige constanten noteren we ook voor ablatieven van het type *gurgite*, *vertice*, *montibus*, *collibus* enz. Een voorbeeld ter illustratie:

<i>gurgite</i>	totaal	1e	4e	5e
Cicero	4			4
Lucretius	3			3
Vergilius	24	1	1	22
Ovidius	17	5		12

(55) Lucretius e.g.: totaal 13; 1 in 1e voet, 11 in 5e (waarvan 10 maal 'moenia mundi'); Vergilius schrijft 17 maal 'moenia Romae'!

(56) Op 9 van de 14 plaatsen laat Priscianus *rura* volgen door een part. praes. 'tenentes' (5 maal), colentes (4 maal) en in 6 gevallen wordt *rura* voorafgegaan door een superl. (pinguissima, durissima enz.).

(57) Priscianus schrijft 5 maal het metrische blok 'telluris in arva' (v. 252, 411, 715, 806, 842).

Lucanus	33	3		30
Statius	28	3		25
Sil. Ital.	49	1	1	47
Priscianus	29	1	1	27
Avienus	14	1		13

De reeks van constanten is hiermee verre van uitgeput. Typische gevallen zijn verder vb. *cōtinūō en cōlōnus*, dat zoals trouwens alle adjectieven en eigennamen van dezelfde metrische structuur, slechts in fine kan voorkomen :

<i>continuo</i>	tot.	1e	andere	<i>colonus</i>	tot.	in fine
Lucretius	15	9	6			
Vergilius	28	23	5		11	11
Ovidius	2		2		25	25
Lucanus	1	1			16	16
Statius	3	3			10	10
Val. Flaccus	8	7	1		4	4
Sil. Ital.	3	3			11	11
Priscianus	7	6	1		5	5

Terwijl het eerste woord dus vaak versaanvang is, vormt *colonus* (id. voor *sagitta, triumphus, amore*⁵⁸ enz.) zonder uitzondering het einde van de hexameter, waarbij op te merken valt dat in zeer vele gevallen *colonus* wordt voorafgegaan door *-ā* of door een woord van het type *x ā* . Wellicht mag hier beïnvloeding door een eufonische wet ingeroepen worden.

Uit al wat voorafgaat blijkt o.i. duidelijk in welke belangrijke mate bepaalde woorden aan een vaste metrische plaats gebonden zijn. De oorzaak hiervan ligt deels in de structuur van de hexameter zelf, die slechts een bepaalde speling toelaat (zo voor de woorden van het type *lātīnus, cōlōnus, fērōces* enz.), maar voor een groot deel ook in de techniek van de dichters die in plaats van naar mogelijke variatie te streven veeleer een gemakkelijheidsoplossing zoeken. De dichter beschikt over een arsenaal van vormen en woorden klaar voor het gebruik die hem dadelijk helpen, hetzij voor de eerste, hetzij en vooral voor de vijfde voet of het verseinde. Elk van deze vormen afzonderlijk vertegenwoordigt

(58) vb. *amore* (is, em etc.): Vergilius 68 maal, waarvan 60 in fine; id. voor *honore* (m etc.), *labore* enz. Een echte gemakkelijheidsoplossing is bv. het gebruik van *caespiti* in de algemeen betekenis van 'land, grond' bij Avienus; op een totaal van 19 treffen we 12 maal *caespiti* aan in de 5e voet, 5 maal in de 1e voet, 2 maal in de 4e voet; 1 maal *caespiti* in de 5e, 14 maal *caespitis* waarvan 6 in de 1e, 6 in de 5e en 2 in de 4e voet.

slechts een gering percent, maar de som ervan is aanzienlijk. Uit het hier samengebrachte materiaal blijkt verder het onderscheid voor de metrische equivalente vormen van de abl. sg. en NAV Plur. der neutra (*carmine/a*). De ablatief is veel sterker gebonden aan de 5e voet dan de NAV Plur. Voor *aequore* dulden Vergilius (29 maal), Lucretius (10 maal), Lucanus (26 maal), Silius Italicus (49 maal) en Priscianus (13 maal) geen uitzondering. De verklaring hiervoor ligt wellicht in het feit dat de ablatief vaak voorafgegaan wordt door een voorzetsel waardoor de eerste voet wegviel. Anderzijds hebben de NAV vaak de nadruk waarvoor zij naar de eerste plaats in het vers verwezen worden. Mettertijd moet de traditie echter bepalend zijn geworden. Een metrisch onderscheid tussen Nom. en Accus. plur. constateert men niet, hoewel ook hier voor bepaalde substantieven de acc. verhoudingswijze meer op de 5e dan op de 1e voet komt omwille van het voorzetsel⁵⁹. De vierde voet speelt voor alle geciteerde voorbeelden een zeer onbelangrijke rol.

Van al de dichters is het ongetwijfeld Ovidius die binnen de enge grenzen de meeste afwisseling biedt; het meest markante feit blijft toch dat de latijnse dichters gedurende eeuwen dezelfde techniek hebben gebruikt en nooit naar vernieuwing hebben gezocht, behalve in beperkte mate in de satire.

V

De in de vorige paragrafen toegepaste methode betreffende de techniek van de latijnse hexameter kan dus geen afdoend antwoord geven op de vraag die we ons gesteld hadden: door welke eigenschappen de hexameter van een Vergilius zich onderscheidt van deze van een Priscianus, waarbij beide dichters genomen worden als exponent van een bepaalde categorie.

In zijn recent werk « La poésie latine. Etude des structures phoniques » zet N.I. Herescu een andere meer moderne methode uiteen om de latijnse dichters te benaderen. Aan de hand van talrijke voorbeelden die bestendig vergeleken worden met citaten uit de franse poëzie, toont hij aan dat de Latijnse dichter zich intens bekommerde om de eufonie van het vers, naar allerlei klankcombinaties zocht, waarbij de beklemtoonde klinkers « des chaînes vocaliques » vormen, zijn verzen onderling verbond door het gebruik van dezelfde beklemtoonde eind- en beginklinker, streefde naar assonanties, binnenrijmen en dies meer. Al de voor-

(59) zo bv. *aequora* bij Lucanus: Nom. 9 maal 1e, 4 maal 5e voet; Acc. 5 maal 1e, 30 maal 5e voet (maar 23 maal voorafgegaan door een voorzetsel).

beelden die de auteur, wiens belezenheid voorzeker niet mag in twijfel getrokken worden, aanhaalt, stammen zoals steeds uit de dichters die als de grootste in de latijnse letterkunde aangeschreven staan: Ennius, Lucretius, Vergilius, Catullus, Horatius, Lucanus, Martialis enz.

De vraag die we ons bij de lectuur van dit boek gesteld hebben is deze: zijn al de constataties inzake eufonie, chaîne vocalique enz. uitsluitende eigenschap van de grote dichters en vinden we hier een antwoord op de vraag betreffende het formele onderscheid tussen de hexameters van een Vergilius en van de poetae minores.

De diverse eufonische regels die N.I. Herescu opgeeft kan men in twee reeksen onderscheiden: de negatieve en de positieve. Het niet toepassen van de eerste reeks verwekt kakofonie, terwijl de toepassing van de tweede reeks de muzikaliteit van het vers ten zeerste bevordert en tevens de verzen in vele gevallen muzikaal verbindt, waardoor ze een grotere organische eenheid vormen.

Gevaar voor kakofonie schuilt bv. in de botsing van bepaalde consonanten, zoals Quintilianus reeds noteerde: « *Ceterum consonantes quoque, earumque praecipue, quae sunt asperiores, in commissura verborum rixantur, ut s ultima cum x proxima, quarum tristior etiam, si binae collidantur, stridor est, ut 'ars studiorum'* » (IX 4.37). Aan deze regels stoort Priscianus zich blijkbaar niet zo, want herhaaldelijk noteren we het opeenstoten van twee sisklanken: zo bv. in enkele tientallen verzen v. 201 *hos sequitur*, 211 *currens solis*, 224 *obliquos solis*, 242, 243, 263, 268, 279, 282, 299, 310 enz. Maar nergens treffen we een vers aan dat qua kakofonie kan wedijveren met Ovidius, Medic. 63 « *Adice narcissi bis sex sine cortice bulbos* ». Opeenvolgende gutturalen veroorzaken eveneens een onaangenaam effect. Enkele malen ontgaat een dergel. kakofonie aan Priscianus vb. v. 30 en 674 *atqu(e)*⁶⁰ *aequora* of v. 410 *hinc atqu(e) hinc*, v. 988 *gemmaque quae*, v. 394 *namqu(e) hic* enz.

Quintilianus spoort de dichters eveneens aan om de opeenvolgende gelijkkluidende silben aan wordeinde en woordaanvang te vermijden: « *ne syllaba verbi prioris ultima et prima sequentis consonet: quod ne quis praecipere miretur, Ciceroni in epistulis ex-cidit: « res mihi invisae visae sunt, Brute » et in carmine: « o fortunatam natam me consule Romam »* (IX 4.41). De zeer talrijke voorbeelden die Herescu citeert⁶¹, bewijzen dat Cicero niet alleen staat met dit vergrijp, zodat wij zijn oordeel onderschrijven

(60) Nochtans bezigt Priscianus 49 maal *atque*.

(61) Vele van de geciteerde voorbeelden zijn veel minder overtuigend wanneer ze luidop gelezen worden. Het schriftbeeld werkt hier misleidend.

« Chez les poètes latins, ces défauts contre la *concinntitas* sont légion... Peut-être même constituent-ils un *vitium* particulièrement latin » (p. 44) en verder « Ils pullulent chez Ovide, victime de sa trop grande facilité, et surtout dans les Tristes et les Pontiques où le poète, de son propre aveu, n'avait plus le cœur de penser à la forme ; moins fréquents dans l'Enéide, ils y sont encore relativement nombreux, car, on ne doit pas l'oublier, Virgile n'avait pas donné le dernier coup de lime à cette œuvre ; mais ils sont plus rares dans les Bucoliques (un seul exemple) et les Géorgiques ; ils deviennent très rares dans les Odes d'Horace (14 exemples dans ses œuvres complètes). Ovide — Virgile — Horace : cette gradation parle d'elle-même ». (p. 52). Priscianus loopt dan allesszins in het spoor van Horatius want de voorbeelden tegen de *concinntitas* bij hem zijn zeldzaam en weinig overtuigend e.g.v. 24 *iamiam*, v. 780 *positu Titani*, v. 763 *rapidi decurrit*.

Wat de hiaat betreft noteerde Quintilianus « *Tum vocalium concursus : quod cum accidit, hiat et intersistit et quasi laborat oratio* » (IX 4.33) maar bij de latijnse dichters ontmoeten we zeer vaak de hiaat « *suavitatis causa* ». Vandaar hun voorkeur voor Griekse eigennamen of hun afgeleide adjectieven (vb. *eous*)⁶². Hun aantal bij Priscianus is uiteraard groot en door vernuftige schikking tracht hij allerhande stilistische effecten te bereiken. Zo bezigt hij vaak eigennamen paarsgewijze vb.:

- v. 15 Europen Asiamque...
- 16 Libyam Europae
- 21 Europen Asiae Tanais
- 32 Europes Asiae
- 35 Libyen Asiae
- 39 Hesperii Atlanticus enz.⁶³

Ofwel zet hij ze op de eerste en de laatste plaats van eenzelfde vers, bv.:

- v. 135 Threicius... Ponti
- 157 Cimmericum... Taurum
- 200 Gaetulique... Nigretes enz.⁶⁴

(62) v. 46, 107, 114, 247, 860, 903; arctos enz. v. 121, 128, 291, 454; Maeotis enz. 153, 155, 293, 298, 563, 644, 650 etc. En niet alleen de latijnse dichters hebben deze voorkeur voor Griekse namen cfr. het beroemde vers van Racine 'La fille de Minos et de Pasiphaé', dat wijlen prof. Colle placht te citeren om zijn muzikale schoonheid. Ook in de Vlaamse poëzie treft men voorbeelden aan van verzen bestaande uit eigennamen cfr. M. Gijzen in 'Mijn vadersje', H. de Cat in 'Kaartspel', K. van den Oever 'Dinska Bronska' en in 'Mijn verdriet', P. van Ostaijen in verscheidene van zijn gedichten.

(63) verder: v. 207, 275, 506, 525, 531, 539, 544, 545, 554, 565, 586, 650, 727, 748, 809 etc.

(64) verder o.a. 207, 274, 287, 296, 314, 344, 361, 409, 410, 465, 763.

Soms bereikt hij een zeker effect door min of meer gelijkkluidende namen te koppelen, vb.:

- v. 177 *Masaesylii... Massylia*
- 301 *Hippemolgi... Hippopodesque potentes*
- 644 *Maotae... Maotidis undas*

of verbindt twee verzen door dezelfde eigennaam op het einde van het eerste en bij het begin van het tweede vers te plaatsen, vb.:

- v. 349/50... *Romam/Romam...*

In andere gevallen plaatst hij assonerende eigennamen in twee opeenvolgende verzen op dezelfde metrische plaats vb. 413/4 *Iaon/Ladon...* 481/2 *Lilibaei/Lilybe...* 344/5 *Tyrrheni/Cyllenes...* of streeft bepaalde effecten na door herhaling van een eigennaam vb. v. 651/2 *Europaen* telkens als eerste woord, of door twee opeenvolgende verzen te openen door middel van allittererende eigennamen, vb.: v. 738/9 *Bosphorus/Byzeres*

- 740/1 *Macrones/Mossynique...*

Het gebruik van eigennamen is een oud procédé. Waar het bij vele antieke dichters zoals trouwens bij vele modernen als « *simples jeux de formes sonores* » (Herescu p. 80) kan bestempeld worden, verdient Priscianus in feite lof om de variatie die hij in deze voor hem noodzakelijke opsommingen heeft weten te brengen.

Het belangrijkste hoofdstuk uit het boek van N.I. Herescu is gewijd aan de muzikale structuur van het latijnse vers waarin de volgorde van beklemtoonde klinkers bestudeerd wordt. De auteur ontdekt allerlei vernuftige procédé's bij de grote dichters waardoor het vers wint aan gebondenheid bvb. door de zelfde beklemtoonde klinker in de eerste en de voorlaatste silbe te bezigen (homophonie de la dernière voyelle forte avec la voyelle forte initiale) of herhaling van de beklemtoonde eindklinker voor de caesuur, of herhaling op de drie voorkeurplaatsen van het vers, homofonie van de laatste twee beklemtoonde vokalen of van de laatste beklemtoonde vokaal met de eerste van het volgende vers. Soms bereikt de dichter door het gebruik van een zelfde beklemtoonde vokaal een « *couleur phonique dominante* » ofwel een ritmische opeenvolging van twee vokalen type ABABAB of AABBA of van drie vokalen type ABCABC of ABBACC enz. Dit alles wordt geïllustreerd met voorbeelden uit de oden van Horatius en verzen uit Vergilius (vb. Georg. IV 465 *te veniente die, te decedente canebat*) en vervolgens omgezet in grafische voorstellingen die ongetwijfeld indruk maken en alleszins voor de vindingrijkheid van hun auteur pleiten. Ongetwijfeld zitten er in deze opmerkingen veel « waarheden » en zijn de constataties der feiten als dusdanig juist, maar deze procédé's, bewust gezocht of onbewust « *gedicht* », zijn geen uitsluitend bezit van de grote dichters. Enkele voorbeel-

den uit Priscianus volstaan om dit te bewijzen... of alleszins om de macht van het toeval te illustreren. De aanhef v. 1-4 biedt reeds verscheidene voorbeelden van homofonie zowel van de 5e en 6e beklemtoonde vokaal (horizontale assonantie) als van de eerste of laatste vokaal in opeenvolgende verzen (vertikale assonantie) :

v. 1	... <i>continet omnem</i>	(vert.)	v. 1	<i>naturae genitor</i>
v. 2	... <i>telluris et undae</i>		2	<i>annue rex</i>
v. 4	<i>ipse dedisti</i>		3	... <i>dedisti</i>
			4	<i>materie... digno</i>

of van de eerste en de laatste in een zelfde vers :

- v. 3 *in quas imperium... ipse dedisti*
 Maar ...assonanties van deze aard stipt men aan ad libitum! Vb.
 v. 6 ...*populosque per orbem*
 v. 7 ...*memorare parabo*
 v. 8 *Oceanum tellus ...tota*
 v. 10, 11, 12 telkens *o* voor de caesuur
 v. 10, 11 chiasmische vokaalplaatsing in de 5e en de 6e voet :

<i>margine circum</i>	a	i
<i>litore pandens</i>	i	a

- v. 12, 13 *artatur/assimilis*
 v. 13 *corpore toto*
 v. 14 *esse diremptas*
 v. 15, 16 bevatten vijf eigennamen o.a. met herhaling :
Libyen post Europen / Libyam Europae...

Onder de werkelijk talloze voorbeelden die men uit Priscianus en waarschijnlijk uit elk ander latijns dichter kan putten ter illustratie van de schemata van N.I. Herescu mogen nog volgende e.g. worden geciteerd :

- v. 31 *Euxini: locus hic discrimen dicitur esse*
 v. 32 *Europes Asiae disiungens ruribus arva*
 met beginnassonantie, viermaal beklemtoonde *i* in v. 31 en tweemaal *u* in v. 32, koppeling van eigennamen enz. Beginnassonantie is trouwens buitengewoon frequent vb. 104/5/6 : *i* ; 107/8/9/10/11 : *a* ; 112 *i* ; 113 *a* ; 114 *i* evenals eindassonantie cfr. e.g. v. 136-144 met schema *o/a/o/a/o/a/a/o/a* ; v. 185-190 telkens *a*. Maar kan dit anders bij een beperkt aantal klinkers?

Binnenrijm noteren we v. 119 *unda secunda* en v. 179 *clarorum... equorum* ; allitteraties tellen we ad libitum vb. 203 *miro munere* ; v. 223 *sulcos et semina* v. 293 *finem faciunt* v. 296 *manus et martia* v. 343 *carmine cunctos* v. 351 *solum sequitur* v. 1085 *pelagi partes percurri carmine*.

Dat Priscianus soms bepaalde stilistische effecten nastreeft door de woordplaatsing kan eveneens zeer gemakkelijk en overvloedig geïllustreerd worden :

- v. 52 *hinc... ille*
- v. 69 *has... illis*
- v. 250 *haec... illam*
- v. 422 *hoc... illud*
- v. 743/4 *hinc / banc*
- v. 881/2 *...illa / his*
- v. 981/2 *quis nomina dicat? / ...cognomine dictum*
- v. 494 *flammae frigus nec frigora flammis* (met chiasme)
- v. 507 *maior... minorem*
- v. 148 *nervo... nervum*

of de meer dan eens voorkomende koppeling van *ora(s)* enz.) en *ortu(s)* : v. 811/2 *ortus... oras* ; v. 830/1 *ad oras... ab ortu* ; v. 88/9 *ortus/oris*. Deze voorbeelden kunnen ad libitum vermenigvuldigd worden. Aan de werkelijkheid ervan kan men niet twijfelen, wel aan de bewuste bedoeling van de dichter. Hoewel Herescu in zijn besluit⁶⁵ veel voorzichtiger is dan men uit zijn rijkgedocumenteerd betoog (p. 82-128) zou afleiden, legt hij o.i. toch te weinig de nadruk op het toeval en op het beperkte aantal mogelijkheden dat de klinkers bieden. In vele gevallen was het voor een latijns dichter ongetwijfeld moeilijker om assonanties of binnenrijmen te vermijden dan om ze te bekomen!

Hoe interessant ook de vaststellingen van Herescu zijn, zij brengen geen afdoend antwoord op de vraag die we ons bij het begin van deze studie hebben gesteld. Het onderscheid tussen de hexameter van Priscianus en deze van een Vergilius is niet van muzikale aard in de zin van Herescu's opvattingen. Beide dichters, ja alle Romeinse dichters, passen een systeem toe van eufonische regels waarvan vele hun onbewust door de taal zelf gegeven worden. Dat sommige dichters dit systeem kunnen aanwenden voor het berekenen van bepaalde dramatische effecten spruit voort uit de aard van hun onderwerp : vorm en inhoud worden hier al te vaak door de commentatoren verward⁶⁶. Wij moeten ook hopen dat na de « Etudes des structures phoniques » Herescu een tweede deel zal besteden aan de « structures rythmiques ». De ritmus die voort-

(65) p. 128 « Cependant, même si les rencontres phoniques se produisaient d'elles-mêmes, à l'insu de l'écrivain, il reste néanmoins que celui-ci part avec, dans l'oreille, un certain enchaînement de sons, une certaine musique, qui se réalisera dans ses vers même sans qu'il s'en rende compte. Les sons, dira-t-on, ont leurs propres intuitions et le poète est un 'peintre aveugle' (Michel-Ange) ».

(66) Zo op vele plaatsen in een recent werk over Vergilius' Aen. IV: A. Schmitz, *Infelix Dido*. Etude esthétique et psychologique du livre IV de l'Enéide de Virgile (Gemblours 1960).

spruit uit de afwisseling van lange en korte silben, uit het verdelen van ongelijke woorden over de hexameter en uit het spel der caesuren is belangrijker voor de schoonheid van het vers, dan het spel der klinkers.

Uit het eerste deel van deze studie is gebleken dat alle dichters zonder onderscheid beroep doen op een aantal zogez. gemakkelijksoplossingen metri causa, die in vele gevallen het gevolg zijn van de onmogelijkheid of grote moeilijkheid bepaalde metrische structuren elders in het vers onder te brengen. « Versdwang » is aldus binnen het schema — soms veeleer een keurslijf — van de hexameter onvermijdelijk en geldt even goed voor de grootste dichters als voor de laatste epigonen. Deze versdwang tot een verwijt maken voor de latijnse dichters is hun kunst miskennen. De procédés zijn bij allen gelijk. Priscianus vermijdt de hiatus, de opeenvolging van monosyllaben, de eventuele kakofonie voort-spruitend uit het opeenbotsen van gutturalen enz.; hij weet de talrijke eigennamen ondanks de heersende dwang vaak sierlijk te schikken; assonanties en binnenrijmen zijn hem niet vreemd. Zijn verstechniek is gedegen en verzorgd... maar een echt dichter is hij voorzeker niet.

Waar ligt dan het formele verschil? Vanwaar komt — afgezien van de inhoud — de indruk van matheid en eentonigheid bij de lectuur van Priscianus? O.i. door het gebrek aan organische verbondenheid van de opeenvolgende hexameters. Waar een groot dichter als Vergilius⁶⁷ er naar streeft de zin te spreiden over meer dan een vers en het adjectief bvb. suggestieve waarde poogt te verlenen door het van het substantief te scheiden en vaak onder te brengen in het voorgaand of volgend vers m.a.w. door de gedachten te illustreren met behulp van de woordschikking en aldus oneindig meer te suggereren dan uit de naakte woorden kan afgeleid worden, rijgt een dichter als Priscianus hexameter na hexameter aan elkaar als de kralen aan een snoer. Meer dan dertig procent van zijn verzen vormen een eenheid op zichzelf en voor een groot deel van de overige is de band evenmin organisch. Zoals zovele poetae minores heeft Priscianus van Vergilius wel de uiterlijke procédés overgenomen, maar juist dat wat Vergilius zo overtroffen maakt, heeft hij noch ingezien, noch aangevoeld... omdat het hem aan dichterlijk genie en ware inspiratie ontbrak.

(67) Men vgl. S. Ramondt, *Illustratieve woordschikking bij Vergilius* (Diss. Leiden 1932) die in haar eindconclusie schrijft « Wij mogen waarschijnlijk zelfs zoover gaan, dat wij het belang der constructie soms evenredig achten aan dat der woordschikking, maar meestal daaraan ondergeschikt » (p. 175) en « ...het vermogen om, met behulp van constructie en woordschikking in weinig woorden veel uit te drukken (was) niemand zoo eigen ...als Vergilius » (p. 154).